

۲۶۹

نسخ

۱۵۰۰

۱

۲۴۸

روش‌های تربیتی در قرآن

جلد دوم

(حکمت‌آموزی، عفو و گذشت، تکریم و احترام، رفق و مدارا، احسان)

دکتر سیدعلی حسینی‌زاده

و

حجت‌الاسلام شهاب‌الدین مشایخی

زمستان ۱۳۹۳

قائمى مقدم، محمدرضا، ۱۳۴۴ -

روش‌های تربیتی در قرآن / محمدرضا قائمى مقدم. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۹۱.

ج. (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۲۸۲، ۲۱۹: علوم تربیتی؛ ۳۰، ۳۳) (سازمان سمت؛ ۱۶۱۲، ۱۸۴۸: علوم قرآن و حدیث؛ ۱۱۲، ۱۲۸)

ISBN: 978-600-5486-53-7 (ج ۱) بها: ۴۸۰۰۰ ریال

ISBN: 978-600-298-057-1 (ج ۲) بها: ۸۷۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیفا.

کتابنامه. ج ۲: ص. [۲۰۹] - ۲۱۴. همچنین به صورت زیرنویس.

مندرجات: ج ۱: تذکر و یادآوری، موعظه و نصیحت، عبرت‌دهی، امر و نهی. ج ۲: حکمت‌آموزی، عفو و گذشت، تکریم و احترام، رفق و مدارا، احسان.

مؤلفان جلد دوم: سیدعلی حسینی‌زاده و شهاب‌الدین مشایخی نمایه.

۱. اسلام و آموزش و پرورش - جنبه‌های قرآنی. ۲. تربیت اخلاقی - جنبه‌های قرآنی. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت). ج. عنوان.

۱۳۹۱ ق ۲ / ۱۰۴ BP ۲۹۷ / ۱۵۹

۲۳۳۰۶۶۱

شماره کتابشناسی ملی



روش‌های تربیتی در قرآن (ج ۲) (حکمت‌آموزی، عفو و گذشت، تکریم و احترام، رفق و مدارا، احسان)

مؤلفان: دکتر سیدعلی حسینی‌زاده و حجت‌الاسلام شهاب‌الدین مشایخی

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ناشر همکار: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

صفحه‌آرایی: کاما

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۳

تعداد: ۱۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - جعفری

قیمت: ۸۷۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات: ۳۲۱۱۱۳۰۰) شماره: ۳۲۸۰۳۰۹۰

ص.ب. ۳۷۱۵۳۱۵۱ • تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نیش کوی اسکو، تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۶۶۹۷۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

تهران: بزرگراه آل‌احمد، تقاطع پل یادگار امام، روبه‌روی پمپ گاز، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)،

تلفن: ۴۴۲۴۶۲۵۰، شماره: ۴۴۲۴۸۷۷۷ • تهران: خ انقلاب، خ ابوریحان، ش ۱۰۷ و ۱۰۹، تلفن: ۶۶۴۰۸۱۲۰، شماره: ۶۶۴۰۵۶۷۸

Website: www.samt.ac.ir

Email: info@samt.ac.ir

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
۱	قرآن کتاب هدایت و تربیت
۲	قرآن پژوهی تربیتی، در گروه علوم تربیتی
۴	سلسله کتاب‌های «روش‌های تربیت در قرآن کریم»
۷	مقدمه
۹	فصل اول: روش آموزش حکمت
۹	۱. مفهوم‌شناسی
۹	الف) مفهوم حکمت
۱۳	ب) مفاهیم متناظر
۱۴	حکمت و علم
۱۴	حکمت و عقل
۱۵	حکمت و کتاب
۱۶	حکمت و حکومت
۱۷	حکمت، موعظه و جدل
۱۸	حکمت، بینش و بصیرت
۱۹	۲. اهمیت و جایگاه روش آموزش حکمت
۱۹	الف) آموزش حکمت از اهداف بعثت انبیا
۲۱	ب) حکمت خیر کثیر است
۲۱	۳. حکمت‌آموزی به عنوان روشی تربیتی
۲۳	۴. انواع حکمت
۲۳	الف) حکمت نظری

۲۴	 (ب) حکمت عملی
۲۴	 (ج) حکمت حقیقی
۲۵	 ۵. مبانی روش حکمت‌آموزی
۲۵	 ۱-۵. حق و حکیم بودن خداوند
۲۶	 ۲-۵. ناآگاهی انسان و استعداد او برای کسب علم
۲۷	 ۳-۵. فراموشی انسان
۲۷	 ۴-۵. حقیقت‌جویی انسان
۲۸	 ۶. اصول و قواعد آموزش حکمت
۲۸	 الف) شرایط دستیابی به حکمت و تأثیر آن
۲۸	 ۱-۶. به‌کارگیری عقل و خرد
۲۸	 ۲-۶. ترکیه نفس
۳۰	 (ب) اصول آموزش حکمت
۳۰	 ۱. تقدم ترکیه بر حکمت
۳۰	 ۲. مقدم بودن آموزش حکمت بر موعظه
۳۱	 ۳. آموزش حکمت از نوجوانی
۳۲	 ۷. روش‌های آموزش حکمت
۳۲	 الف) روش‌های دستیابی به حکمت
۳۳	 ۱. ایمان
۳۴	 ۲. اخلاص در عمل
۳۵	 ۳. صدق
۳۶	 ۴. انفاق پاک‌ترین دستاوردها
۳۶	 ۵. سکوت و گرسنگی
۳۷	 ۶. خوردن حلال
۳۷	 ۷. تقوا و بیمناکی از خدا
۳۸	 ۸. محبت اهل بیت علیهم‌السلام
۳۸	 ۹. دعا
۳۸	 ۱۰. تفکر
۳۹	 ۱۱. آموختن
۳۹	 ۱۲. تجربه
۳۹	 ۱۳. عبرت گرفتن
۴۰	 (ب) شیوه‌های آموزش حکمت
۴۲	 ۸. کارکردهای حکمت
۴۲	 الف) فرقان
۴۳	 (ب) هدایت

۴۳		ج) عصمت و پاکی از گناه
۴۴		د) خشیت از خداوند
۴۴		ه) شکر
۴۵		۹. آسیب‌ها و موانع روش حکمت
۴۵		الف) سطحی‌نگری
۴۶		ب) بسنده کردن به حکمت نظری
۴۶		ج) هوای نفس و شهوت
۴۷		د) دنیادوستی
۴۷		ه) طمع
۴۸		و) پرخوری
۴۸		۱۰. مصداق‌های حکمت در قرآن کریم
۴۹		۱۱. توصیه‌های کاربردی

۵۱		فصل دوم: روش عفو و گذشت
۵۱		مقدمه
۵۲		۱. مفهوم‌شناسی
۵۲		الف) مفهوم عفو و غفران
۵۳		ب) مفاهیم متناظر
۵۸		۲. انواع عفو و غفران
۵۸		عفو ابتدایی
۵۹		عفو تکلیفی
۶۱		عفو پیشگیرانه
۶۲		عفو تأخیری
۶۳		عفو و غفران پاداشی
۶۳		۳. مبانی عفو و گذشت
۶۴		۱-۳. فضل و رحمت الهی
۶۶		۲-۳. کرامت الهی
۶۷		۳-۳. ضعف انسان
۶۸		۴-۳. جهل و ناآگاهی انسان
۶۸		۵-۳. فراموشی انسان
۶۹		۴. ویژگی‌های عفو و غفران
۷۰		۱-۴. فعال بودن متربی
۷۰		۲-۴. تعلق به حیطه عاطفی

۷۱	۳-۴. اصلاحی - ایجاد
۷۱	۵. گستره عفو و غفران
۷۲	۱-۵. گستره موضوعی
۷۳	۲-۵. گستره متعلق
۷۴	۳-۵. گستره زمانی
۷۵	۶. شرایط و عوامل عفو و غفران
۷۵	۱-۶. ایمان
۷۶	۲-۶. بقای فرصت
۷۸	۷. اسباب و عوامل عفو و غفران
۷۸	۱-۷. پشیمانی و طلب مغفرت
۷۹	۲-۷. توبه و بازگشت
۷۹	۳-۷. جبران گذشته
۸۰	۴-۷. انجام عمل نیک
۸۱	۸. شیوه‌های معرفی و ابراز عفو و گذشت
۸۲	۱-۸. تصریح به آمرزیده بودن خدا
۸۳	۲-۸. ترغیب انسان‌ها به درخواست مغفرت با بیان مغفرت‌خواهی انبیا
۸۴	۳-۸. بیان اسباب و عوامل عفو و غفران
۸۴	۴-۸. امر به استغفار
۸۵	۵-۸. امر به استغفار برای دیگران
۸۵	۶-۸. توصیه به بخشش دیگران
۸۶	۷-۸. زمینه‌سازی عملی برای بخشش
۸۶	۸-۸. ابراز دوستی خدا با توبه‌کنندگان
۸۷	۹-۸. توبیخ و سرزنش
۸۷	۹. موانع عفو و غفران الهی
۸۸	۱-۹. کفر
۸۸	۲-۹. شرک
۸۹	۳-۹. نفاق
۸۹	۴-۹. اصرار بر گناه
۹۰	۵-۹. عناد و لجاج
۹۱	۱۰. اهداف عفو و غفران
۹۲	۱-۱۰. پوشاندن گناه از دیگران و حتی از خود فرد
۹۲	۲-۱۰. رهایی از کیفر و عذاب اخروی
۹۳	۳-۱۰. جلوگیری از آثار وضعی عمل
۹۳	۴-۱۰. اعطای پاداش

۹۴	۵-۱۰. تبدیل گناهان به نیکی‌ها
۹۴	۶-۱۰. پذیرش شفاعت
۹۶	۱۱. کارکردهای تربیتی عفو و غفران
۹۶	۱-۱۱. کارکردهای تربیتی عفو و غفران برای مربی
۹۶	۱-۱۱. فراهم آوردن زمینه اصلاح مربی
۹۷	۲-۱۱. امید و انگیزه
۹۸	۳-۱۱. اصلاح و علاج
۱۰۰	۴-۱۱. مصونیت
۱۰۰	۵-۱۱. بهره‌مندی از نعمت
۱۰۱	۲-۱۱. کارکردهای تربیتی عفو و غفران برای مربی
۱۰۱	۱-۱۱. کرامت
۱۰۲	۲-۱۱. آموزش
۱۰۳	۱۲. آسیب‌شناسی عفو و غفران
۱۰۳	۱-۱۲. جرأت و جسارت
۱۰۴	۲-۱۲. یأس و نومیدی
۱۰۵	۱۳. چگونگی بهره‌گیری مربی از عفو و غفران
۱۰۷	فصل سوم: روش تکریم و احترام
۱۰۷	مقدمه
۱۰۷	۱. مفهوم‌شناسی
۱۰۸	۱-۱. مفهوم حرمت و کرامت از منظر دینی
۱۰۹	۲-۱. واژه‌های مشابه یا مترادف
۱۰۹	۱-۲. عزت
۱۱۰	۲-۲. حرمت نفس
۱۱۱	۳-۲. قُضَل
۱۱۲	۳-۱. مفهوم حرمت و کرامت از منظر روان‌شناختی
۱۱۲	۱-۳. خود
۱۱۲	۲-۳. خودپنداره
۱۱۳	۳-۳. حرمت خود
۱۱۴	۴-۳. عزت نفس
۱۱۵	۵-۳. اعتماد به نفس
۱۱۶	۲. انواع کرامت
۱۱۶	الف) کرامت ذاتی
۱۱۷	ب) کرامت اکتسابی

۱۱۹	۳. تکریم و احترام به عنوان روش تربیتی
۱۲۲	۴. میانی تکریم و احترام
۱۲۲	۱-۴. کرامت ذاتی انسان
۱۲۳	۲-۴. خلیفه‌اللهی انسان
۱۲۴	۳-۴. برخورداری انسان از روح الهی
۱۲۵	۴-۴. انسان مسجود فرشتگان
۱۲۵	۵-۴. فطرت الهی انسان
۱۲۵	۶-۴. استواء یا اعتدال خلقت انسان
۱۲۶	۷-۴. اراده و اختیار انسان
۱۲۶	۸-۴. کرامت، محور تربیت
۱۲۷	۹-۴. حُب ذات انسان
۱۲۸	۵. شیوه‌های تکریم و احترام
۱۲۹	۱-۵. شیوه‌های تکریم و احترام به خود، یا کسب کرامت
۱۳۰	۲-۵. شیوه‌های تکریم و احترام دیگران
۱۳۱	۱-۲-۵. تصریح مستقیم به حرمت و کرامت انسانی
۱۳۱	۲-۲-۵. تحسین خود در آفرینش انسان
۱۳۲	۳-۲-۵. توصیف برخی ویژگی‌های مثبت انسانی
۱۳۳	۴-۲-۵. کرامت انسان به دلیل خلقت اسوار او
۱۳۴	۵-۲-۵. نسبت دادن خلقت انسان به خود
۱۳۴	۶-۲-۵. بیان احترام دیگر موجودات به انسان
۱۳۵	۷-۲-۵. معرفی انسان به عنوان غایت خلقت
۱۳۵	۸-۲-۵. بیان اهداف والای خلقت انسان
۱۳۶	۶. آسیب‌شناسی تکریم و احترام
۱۳۶	۱-۶. غرور و خودبزرگ‌بینی
۱۳۷	۲-۶. جهل به خود و ارزش خود
۱۳۷	۳-۶. آلوده شدن به گناهان
۱۳۸	۴-۶. افراط و تفریط در تکریم و احترام

۱۳۹	فصل چهارم: روش رفق و مدارا
۱۳۹	مقدمه
۱۳۹	۱. مفهوم‌شناسی
۱۴۰	۱-۱. واژگان معادل
۱۴۱	۲-۱. مفاهیم مشابه

۱۴۱	۱-۲-۱. مدارا و صلح
۱۴۲	۲-۲-۱. مدارا و مذاهنه
۱۴۲	۳-۲-۱. مدارا و تفاهم
۱۴۲	۴-۲-۱. مدارا و تساهل و تسامح
۱۴۳	۲. ارکان رفق و مدارا
۱۴۳	۱-۲. قلمرو رفق و مدارا
۱۴۴	۱-۱-۲. قلمرو درونی مدارا
۱۴۴	الف) کمیت و دفعات رفق و مدارا
۱۴۵	ب) کیفیت و سطوح رفق و مدارا
۱۵۱	۲-۱-۲. قلمرو بیرونی مدارا
۱۵۱	- مدارا و روش های تربیت
۱۵۳	- مدارا و محتوای تربیت
۱۵۴	- مدارا و اهداف و مراحل تکلیف
۱۵۵	- مدارا و مربی
۱۵۶	۳. متعلق رفق و مدارا
۱۵۷	۱-۳. توانمندی شناختی
۱۵۷	۲-۳. توانمندی جسمانی
۱۵۸	۳-۳. توانمندی مالی
۱۵۹	۴-۳. توانمندی علمی
۱۵۹	۵-۳. توانمندی ایمانی
۱۶۰	۶-۳. توانمندی موقعیتی
۱۶۲	۴. مبانی رفق و مدارا
۱۶۲	۱-۴. رحمت الهی
۱۶۳	۲-۴. ویژگی های انسان
۱۶۴	۱-۲-۴. محدودیت توانمندی (ضعف انسان)
۱۶۴	۲-۲-۴. قوت عواطف در انسان
۱۶۴	۵. شیوه های رفق و مدارا
۱۶۵	۵-۱. رفق و مدارای ابتدایی
۱۶۶	۱-۱-۵. ساده سازی پیام
۱۶۷	۲-۱-۵. ساده سازی راه
۱۶۸	۲-۱-۵. ساده سازی تکلیف
۱۶۹	۴-۱-۵. خطاپوشی
۱۷۰	۵-۱-۵. نرمش در ارتباطات
۱۷۰	۶-۱-۵. مهلت دهی

۱۷۱	۵-۷. پذیرش توبه و تشویق به آن
۱۷۲	۱. تعلیم توبه
۱۷۲	۲. تحریض به توبه
۱۷۳	۵-۲. رفق و مدارای پاداشی
۱۷۴	۵-۲-۱. پذیرش توبه
۱۷۴	۵-۲-۲. ازدیاد ثواب
۱۷۵	۶. آثار رفق و مدارا
۱۷۵	۶-۱. ارتقای درجات معنوی مربی
۱۷۶	۶-۲. پیروی مربی از مربی
۱۷۶	۶-۳. امیدآفرینی در مربی
۱۷۷	۶-۴. ایجاد و افزایش انگیزه
۱۷۸	۷. آسیب‌شناسی رفق و مدارا
۱۷۸	۷-۱. افراط و تفریط در مدارا
۱۸۰	۷-۲. تغییر ماهیت مدارا (غلتیدن به مدهانه و صلح)
۱۸۰	۷-۳. مدارا کردن در برابر خطا، نه خاطی
۱۸۰	۷-۴. غرور و فرصت‌سوزی
۱۸۳	فصل پنجم: روش احسان
۱۸۳	۱. مفهوم احسان
۱۸۴	۲. واژگان متناظر
۱۸۴	۲-۱. فضل
۱۸۵	۲-۲. معروف
۱۸۵	۲-۳. اکرام
۱۸۵	۲-۴. بر
۱۸۶	۳. مفهوم‌شناسی تطبیقی
۱۸۶	۳-۱. احسان و عفو و غفران
۱۸۸	۳-۲. احسان و تشویق
۱۸۸	۴. جایگاه احسان در قرآن کریم
۱۸۸	۴-۱. مقام محسنین
۱۸۹	۴-۲. امر به احسان
۱۸۹	۴-۳. محبوبیت احسان
۱۹۰	۴-۴. پاداش دنیوی و اخروی احسان
۱۹۱	۵. انواع احسان
۱۹۱	۵-۱. احسان بدوی و پاداشی (معاوضه‌ای) و دفعی

۱۹۱	۲-۵. احسان فعلی و قولی
۱۹۲	۳-۵. احسان تشویقی و بازدارنده
۱۹۳	۴-۵. احسان عمومی و خصوصی
۱۹۴	۶. مبانی احسان
۱۹۴	۱-۶. عاطفی بودن انسان
۱۹۵	۲-۶. فقر و نیازمندی انسان
۱۹۵	۷. الگوهای احسان
۱۹۶	۱-۷. خداوند
۱۹۷	۲-۷. انبیا و اولیا
۱۹۸	۳-۷. برخی مؤمنان
۱۹۸	۸. کارکردهای تربیتی احسان
۲۰۱	۹. ویژگی‌های احسان
۲۰۱	۱-۹. تعلق به حوزه عاطفی
۲۰۱	۲-۹. جذب‌کنندگی
۲۰۲	۳-۹. زمینه‌سازی
۲۰۳	۱۰. موانع احسان
۲۰۳	۱-۱۰. بخل و خست نفس
۲۰۴	۲-۱۰. ناشکیبایی
۲۰۵	۱۱. آسیب‌شناسی روش احسان
۲۰۵	۱-۱۱. منت‌گذاری
۲۰۶	۲-۱۱. غرور و ناسپاسی
۲۰۹	منابع و مأخذ
۲۱۵	نمایه آیات
۲۲۵	نمایه روایات
۲۲۹	نمایه اشخاص
۲۳۱	نمایه موضوعات

پیشگفتار

قرآن کتاب هدایت و تربیت

«وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ» و ما این کتاب را بر تو نازل کردیم که بیانگر همه چیز و مایه هدایت و رحمت و بشارت برای مسلمانان است» (نحل، ۸۹).

قرآن جامع ترین کتاب الهی و برترین سخن نازل شده از سوی خداوند؛ «وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ...» (زمر، ۵۵) و معجزه جاوید پیامبر اکرم ﷺ است که مخالفان خود را در طول تاریخ به هموردی و مبارزه طلبیده است.^۱ این کتاب نوری است روشنگر؛ «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُم نُورًا مُّبِينًا» (نساء، ۱۷۴)، که راه سعادت انسان را روشن می کند، و سخن قاطعی است که حق را از باطل جدا می سازد و ابهام و تردید را می زداید؛ «إِنَّهُ لَقَوْلُ فَصْلٍ * وَمَا هُوَ بِالْهَزَلِ» (طارق، ۱۳ و ۱۴).

قرآن بصیرتی است الهی؛ «قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِّن رَّبِّكُمْ» (انعام، ۱۰۴) و رهنمود و دلیل روشنی است از سوی خداوند؛ «فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ...» (انعام، ۱۵۸)، که به انسان معرفت و بینش لازم را برای انتخاب مسیر درست ارائه می دهد. این کتاب موعظه و پند و اندرزی است که روح آدمی را صیقل می دهد و جان و دل او را شفا می بخشد؛ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ» (یونس، ۵۷)، و آنگاه که غفلت و فراموشی سراسر وجود آدمی را فراگیرد، تذکردهنده؛ «كَلَّا إِنَّهُ تَذَكُّرَةٌ» (مدثر، ۵۴) و مایه یادآوری و بیداری انسان است؛ «إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ» (انعام، ۹۰). این کتاب بشارت دهنده و اندازکننده است؛ «كِتَابٌ فَصَّلَتْ آيَاتُهُ... * بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا

۱. «وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّن دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (بقره، ۲۳).

يَسْمَعُونَ» (فصلت، ۳ و ۴) که انسان را به خوبی‌ها و پاداش اعمال خیر و نعمت‌های بهشتی بشارت داده و او را از انجام کارهای ناپسند و پیامدهای آنها و عذاب اخروی بیم و انذار می‌دهد. به گفته امیرالمؤمنین علی علیه السلام که خود پرورش یافته مکتب قرآنی است: «قرآن نوری است که چراغ‌هایش را خاموشی نباشد، چراغی است که روشنایی‌اش به خاموشی نگراید، اقیانوسی است که کسی را به ژرفایش دسترسی نباشد، راهی است که رهروش به گمراهی نرود، و پرتوی است که تابشش را تیرگی نیالاید... قرآن دارویی است که دردی بر جای نمی‌نهد، نوری است که با هیچ ظلمتی همراه نباشد، ریسمانی است که دستاویش اطمینان‌بخش، و دژی است که بلندایش تسخیرناپذیر است...»^۱ چنان که در جای دیگر به مردم هشدار داده و آنها را به قرآن فرامی‌خواند و بیان می‌دارد: «آگاه باشید! همانا قرآن پنددهنده‌ای است که نمی‌فریبد، و هدایت‌کننده‌ای است که گمراه نمی‌سازد، و کوبنده‌ای است که هرگز دروغ نمی‌گوید، کسی با قرآن همنشین نشد، مگر آنکه قرآن بر او افزود، یا از او کاست؛ بر هدایتش افزود و از کوردلی و گمراهی او کاست...»^۲ کوتاه سخن اینکه، قرآن کتاب هدایت و تعلیم و تربیت است که بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده تا آیات آن را بر مردم بخواند و با هدایت‌های آن مردم را از گناه و شرک و نفاق پاک گرداند و به آنها کتاب و حکمت بیاموزد. و این خود منت و نعمتی است بس بزرگ که خداوند بر مؤمنان ارزانی داشته است: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» (آل عمران، ۱۶۴).

قرآن‌پژوهی تربیتی، در گروه علوم تربیتی

نگاه موضوعی به آیات قرآن کریم از قرن‌های گذشته آغاز شده و در نیم قرن اخیر شدت یافته است و هر فرد و گروهی به فراخور تخصص، گرایش و علاقه خود در این راستا گامی برداشته است. گروه علوم تربیتی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه نیز با عنایت به رسالت و وظیفه‌ای که بر عهده دارد، از آغاز بخش قابل توجهی از فعالیت‌های خود را قرآن‌پژوهی تربیتی و به عبارتی، تربیت‌پژوهی در قرآن معطوف داشته و در عین حال، از توجه به سنت و سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام نیز غافل نبوده و مجموعه سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام را در چهار جلد به جامعه علمی کشور تقدیم داشته است. همچنین مسائل تربیتی جوانان در روایات را نیز گردآوری

۱. «ثم انزل عليه الكتاب نوراً لا تطفئ مصابيحها، و سراجاً لا يخبو توقده...» (سیدرضی، نهج البلاغه، خطبه ۱۹۸).

۲. «واعلموا ان هذا القرآن هو الناصح الذي لا يغش و الهادي الذي لا يضل...» (همان، خطبه ۱۷۶).

و تحلیل کرده و در یک جلد ارائه داده است. به هر حال، کار قرآن پژوهی تربیتی به صورت عام، از بدو شکل گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه و گروه علوم تربیتی در سال های آغازین دهه ۱۳۶۰، و به طور خاص با فیش برداری از آیات تربیتی از کل قرآن در قالب طرح نظام تربیتی اسلام آغاز شد که نخستین گام در این مسیر به شمار می آید. پس از ثبت آیات، هر یک از برگه ها در جلسات گروهی تجزیه و تحلیل شد و سرانجام عنوان اصلی و فرعی و برداشت های مورد توافق جمع محققان در برگه ها درج گردید. اگرچه سامان دهی و نگارش طرح نظام تربیتی به دلایلی متوقف شد، ولی حاصل این کار، گردآوری مجموعه ای از برگه های مشتمل بر آیات تربیتی در ابعاد مختلف نظام تربیتی شامل مبانی، اصول، مراحل و روش هاست که آماده پردازش و نگارش است که در فرصتی نه چندان دور تقدیم ارباب معرفت خواهد شد.

گام دوم گروه در جهت قرآن پژوهی تربیتی، اقدام به تهیه طرح دائرة المعارف روش های تربیتی قرآن کریم است. به دلیل اهمیت و جایگاه روش های تربیت از منظر قرآن کریم در فرایند تعلیم و تربیت اسلامی و نیز فقدان منبع و مرجعی که به صورت جدی به این مهم پرداخته باشد، گروه علوم تربیتی انجام این مهم را در فهرست اولویت های کاری خود قرار داد و مطالعه، بررسی و تهیه طرحی اجرایی برای این کار را بر عهده برخی اعضای خود نهاد. نتیجه مطالعه و بررسی این گروه تهیه طرحی با نام دائرة المعارف روش های تربیت در قرآن کریم بود. ابتدا قرار بر این بود که مجموعه آیاتی از قرآن که ناظر به روش های تربیت هستند، استخراج شوند و آنگاه نکته های کلیدی و برداشت ها روشی، به صورت مختصر در کنار آیات اضافه و در نهایت در مجموعه ای به صورت معجم لفظی به چاپ برسند، اما مشکل این نوع کار آن بود که اولاً، عموم مخاطبان از نکته ها و برداشت های مختصر، به عمق مطلب متقل نمی شدند و ثانیاً، در این نوع کار، از نگاه مجموعی به روش و بررسی ابعاد مختلف آن و پیوند و ارتباط آنها با یکدیگر غفلت می شد، و بدین ترتیب، هدف مورد نظر برآورده نمی گشت. از این رو، این شیوه کنار گذاشته شد.

گزینه دوم برای این بود که با نگاهی مجموعی درباره هر روش، به قرآن مراجعه شود و مجموعه آیاتی که به لحاظ لفظی، معنوی و مفهومی ناظر به یک روش هستند استخراج شوند، آنگاه در قالب یک مقاله علمی و نظام مند ارائه گردند. مقاله ای که در آن به تمام ابعاد، ارکان و عناصر تشکیل دهنده یک روش تربیتی در حد امکان توجه شده و با عنایت به آیات قرآن به توصیف و تبیین آن پرداخته شود.

دلیل انتخاب قالب مقاله برای این کار آن بود که برداشت‌های تربیتی و روشی از قرآن کریم، به‌طور صریح از یک یا چند آیه امکان‌پذیر نیست، بلکه این امر نیازمند مراجعه به آیات مختلف و تفسیرهای گوناگون از آیات است و با مراجعه به آیات و تفسیرهاست که می‌توان یک روش تربیتی و ابعاد مختلف آن را از قرآن استخراج و استنباط کرد. ارائه این امر جز در قالب مقاله‌ای منسجم و دارای نظم منطقی میسر نیست.

به هر حال، با تأیید و تصویب این نوع کار در شورای علمی گروه، پژوهشگرانی مأمور مطالعه و تحقیق درباره نوع کار و درنهایت تهیه و تدوین «شیوه‌نامه پژوهش و نگارش دائرةالمعارف روش‌های تربیتی در قرآن کریم» شدند، که با تلاش آنان شیوه‌نامه‌ای فراهم آمد.

سلسله کتاب‌های «روش‌های تربیت در قرآن کریم»

پس از تهیه شیوه‌نامه، با بهره‌گیری از زمینه فراهم‌آمده در طرح نظام تربیتی، تهیه مدخل‌ها آغاز شد. برای این منظور فهرستی از روش‌ها و اقدامات تربیتی که در طرح نظام تربیتی تهیه شده بود، بررسی و تجزیه و تحلیل شد و پس از حذف و اضافه و ویرایش‌های چندباره، سرانجام فهرستی از عناوین روش‌های تربیتی جهت تحقیق و تهیه مقاله مورد توافق نهایی قرار گرفت. از آن پس برخی اعضای گروه فعالیت خود را در این جهت قرار دادند که متأسفانه به دلیل اشتغالات تحصیلی، طرح با کندی و توقف مواجه شد.

پرواضح است که با این روند و مشکلات آن، بررسی همه مدخل‌ها و تهیه مقاله برای همه آنها و درنتیجه انتشار نهایی دائرةالمعارف، زمان بسیاری می‌طلبد. از سوی دیگر، متوقف ماندن و ارائه نشدن مقالات آماده‌شده به جامعه علمی، چندان مطلوب نبود و با روزآمد بودن کار سازگاری ندارد. از این رو، با آماده شدن چندین مقاله، گروه تصمیم گرفت تا مجموعه‌ای از روش‌های همسو و نزدیک به هم را در یک کتاب انتشار دهد. در سال ۱۳۹۱ نخستین مجلد از این مجموعه چاپ شد و در اختیار مشتاقان قرار گرفت. اکنون به فضل الهی دومین مجلد از این مجموعه فراهم آمده و در اختیار علاقه‌مندان به تعلیم و تربیت اسلامی به‌ویژه تعلیم و تربیت قرآنی قرار خواهد گرفت.

این مجموعه تلاشی است هرچند کوچک و ناقص، در راستای معرفی ابعاد بی‌نهایت هدایت‌های قرآنی، که امید است با نکته‌سنجی‌های عالمانه استادان بزرگوار و صاحبان معرفت در جهت تکامل و پختگی حرکت کند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از آقایان حجت‌الاسلام دکتر محمود نوذری، دکتر سیدعلی حسینی‌زاده، شهاب‌الدین مشایخی، محمدرضا قائمی‌مقدم و مجید طرقی که در تدوین شیوه‌نامه «شیوه‌نامه پژوهشی و نگارش دائرةالمعارف روش‌های تربیتی قرآن کریم» را به عهده داشته‌اند و نیز از آقایان دکتر سیدعلی حسینی‌زاده و حجت‌الاسلام شهاب‌الدین مشایخی، به‌ویژه که نگارش این جلد را به انجام رساندند و نیز از ارزیابان محترم این جلد آقایان حجج اسلام علی اکبر بابایی و دکتر محمد داوودی تشکر و قدردانی نماید.

گروه علوم تربیتی

www.ketab.ir